

LIETUVOS METRIKA. *Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14 / Lithuanian Metrica. Book of Inscription 14 / Metryka Litewska. Księga wpisów 14.* Parengė D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba) ir L. Karalius, Vilnius: LII leidykla, 2008, 646 p., 1000 egz. ISBN 978-995-847-00-7

Skelbiamoji LM 14-oji Užrašymų knyga yra 1598 m. (žr. knygos-kopijos l. 37) originalios knygos kopija (originalioji dingo be pėdsakų XVII a. viduryje). 1623 m. registre ji buvo pažymėta Nr. 18, XVIII a. Varšuvoje pernumeruota Nr. 17, Stanislas Ptašickis jai suteikė Nr. 14 (Užrašymų knygų grupė)¹. Toks jis ir dabar. Knyga-kopija saugoma RVSA – f. 389, s. v. 14 (*РГАДА, ф. 389, ед. хр. 14*), Maskvoje. Spaudai paruošta iš mikrofilmo, esančio Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyriuje (*Lietuvos Metrika, s. v. 14*). Suprantama, tai neleido deramai archeografiškai aprašyti bendros 14-osios knygos-kopijos būklės, vandenženklų, įrišimo ir t. t., kaip reikalauja kodikologija, todėl dėmesys krypta į šaltinotyrimines šios knygos problemas. Šiuo atveju primintina viena radikali šaltinotyriminė pozicija, kad aktai, kaip praeities dokumentacijos palikimas, nėra paskiri reiškiniai – jie neatsiejami nuo savo archyvinio fondo, kuriame buvo sukurti ir išsaugoti iki mūsų dienų, ir tik šios priklausomybės kontekste įmanomos adekvачios istorijos šaltinių kritika ir interpretacijos². Aišku, daugiausia dėmesio kreipsime į tas LM-14 knygos sandaros ir turinio ypatybes, kurios yra reikšmingos ne tik būsimajai knygos aktų kritikai, bet kartu gali padėti suprasti rengėjo spręstas archeografines publikavimo problemas.

¹ *The „Lithuanian Metryka” in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. Incl. an Annot. Ed. of the 1887 Inventory Comp. by S. Ptaszycki, P. Kennedy Grimsted with collaboration of I. Sulowska-Kurasiowa, Cambridge (Mass.), 1984, Appendixes-68.*

² Л. Черепнин, *Русские феодальные архивы XIV–XV веков*, ч. 1, Москва, 1948, с. 456.

Pirmiausia derėtų atkreipti dėmesį į neįprastą pristatomos LM knygos rūšį, pabrėžtinai unikalumas XVI a. I pusės LDK kanceliarijos knygų požiūriu. Nuo 1506 m. joje buvo formuojamos dvi pagrindinės knygų rūšys, vadinamosios Užrašymų knygos ir Teismų bylų knygos. Tradiciškai 1522–1530 m. iš trijų LDK kanceliarijos raštininkų, žemės išdininko ir raštininko Bogušo Bogovitinovičiaus, raštininko Sidoro Kapočiaus Vasiljevičiaus, raštininko Ivano Hornostajaus paruoštų dokumentų buvo suformuota 12-oji Užrašymų knyga (LM-12 (1522–1529) antrašte „Knygos, kuriose rašomos jo malonybės karaliaus suteiktys, privilegijos ir patvirtinimai“)³ ir 4-oji Teismų bylų knyga (LM-224 (1522–1530) antrašte „Knygos, kuriose rašomi valdovo teismų bylų sprendimų raštai“)⁴. Šalia šių knygų iš minėtų raštininkų dokumentų buvo suformuota dar viena gretutinė aptariamoji LM-14 (1524–1529) įdomia antrašte: „Knygos, kuriose rašomi skundų raštai“ (p. 77 (l. 38): *В тех книгах пишут ся листы жалобныи*). Kokie tai dokumentai?

Naujausioje baltarusių istoriko Aliaksandro Hrušos studijoje apie LDK kanceliariją XV a. II pusėje – XVI a. I pusėje apie LM-14 rašoma taip: „XVI a. 3-iajame dešimtmetyje į LM knygas pradėta intensyviau nurašinėti teisminę dokumentaciją: Ldk nurodymus Ponų Tarybai ir pareigūnams išnagrinėti bylas bei priimti parengiamuosius sprendimus; nurodymus besibylinė-

³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 2001, p. 119 (LM, kn. 12, l. 105).

⁴ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkiene, J. Karpavičienė, Vilnius, 1997, p. 41 (LM, kn. 224, l. 68).

jančioms šalims dėl paskirtų teisėjų ir paskyrimo raštus patiems (parinktiems ar pasirinktiems) teisėjams; „raštus“–nurodymus, įpareigojančius atsakovus vykdyti priimtus teismo sprendimus; garantinius (laidavimo) raštus ir draudžiamuosius valdovo raštus (rus. k. *заручные листы*) ir t. t.“⁵

Šios išvardytos valdovo išduotų dokumentų rūšys sudaro LM-14 pagrindą, todėl galima drąsiai teigti, kad ji turi aiškią sritį – tai teisingumo vykdymas, viena iš svarbiausių valdovo, Ldk, prerogatyvų⁶. Toks jos pobūdis šią knygą prišlieja prie vadinamųjų Teismų bylų knygų, tačiau gerai matyti vienas aiškus skirtumas: kitaip nei minėtoje gretutinėje 4-ojoje Teismų bylų knygoje („Knygos, kuriose rašomi valdovo teismų bylų sprendimų raštai“), LM-14 nėra nei vieno rusiškai rašyto valdovo „teismo sprendimo rašto“ (*листы судовьи*), išskyrus lotyniškųjų valdovo dekretų Nr. 45, 63, 792 bei dviejų šiaip įdomių Vilniaus vaivados ir kanclerio Alberto Goštauto „teismo sprendimų raštų“ (Nr. 64, 65).

Kaip įprasta LDK kanceliarijos sudarytoms knygoms, raštininkai, sudarę LM-14, nebuvo visiškai nuoseklūs atrinkdami dokumentus: joje yra keli šimtai Užrašymų knygoms priskiriamų dokumentų, suteikčių, privilegijų ir patvirtinimų, nors 1522–1529 m. lygiagrečiai buvo rašoma 12-oji Užrašymų knyga („Knygos, kuriose rašomos jo malonybės karaliaus suteiktys, privilegijos

ir patvirtinimai“). Išsiskiria du valdovo miškų ūkiui skirti dokumentai (Nr. 66 (parašytas lenkų k.), 67).

„Knygos, kuriose rašomi skundų raštai“, buvo LDK kanceliarijos naujovė, nes nei iki tol, nei vėliau atskirų „skundų raštų“ knygų neformuota – buvo tik vadinamosios tradicinės įprastos kanceliarijos *Teismų bylų sprendimų ir Užrašymų knygos*. Taigi, LM-14 – tai savotiška kanceliarinė inovacija be tęstinumo, vienkartinis LDK kanceliarijos užmojis, nulemtas kažkokių tuo laiku susiklosčiusių istorinių *poreikių*. Apie konkrečias priežastis kol kas sunku ką konkrečiau pasakyti, bet, matyt, jos buvo gerai suvoktos, nes tai rodo stebinantį įrašų vedimo disciplina suformuojant neįprastą knygos įrašų sandarą, pabrėžtina – (beveik) vienintelę tokią tarp XVI a. I pusės LDK kanceliarijos knygų.

Sudarant 4-ąją Teismų bylų knygą ir 12-ąją Užrašymų knygą aiškiai laikytasi chronologinio nuoseklumo – „pagal valdovo itinerariumą“. Antraštės, rodančios kurio nors raštininko įrašų serijos (vad. raštininkų *справа* „reikalų sąsiuvinio“) pradžią tam tikroje vietovėje ir datą, šiose knygose-kopijose išliko (pvz., *Тутъ пишуть ся листы sprawy пана Коптевы, в Кракове лета Бож(его) тисеча пятсот 24 м(е)с(е)ца ген(варя) 1, иньдикъта 12*), tačiau pačių sąsiuvininių serijų likę tik fragmentai, dažniausiai tik pradžios.

O štai LM-14 priešingai – ją sudaro trys aiškiai atskiriamos dalys, sudarytos iš nuosekliai chronologiškai sudėliotų minėtų trijų raštininkų „reikalų sąsiuvinių“. Todėl knygos publikacijoje „sąsiuvininių“ antraštės pajuodintos ir pažymėtos didesniu šriftu, kitaip nei dokumentų tekstai ir jų antraštės. Knygą pradeda B. Bogovitinovičiaus dalis (įrašai Nr. 1–67), pradėta 1524 m. rugsėjo 1 d. ir nuosekliai baigta 1528 m. kovo 18 d., tęsia S. Kapočio Vasiljevičiaus dalis (įrašai

⁵ А. Груша, *Канцелярыя Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск, 2006 (toliau – А. Груша, *Канцелярыя ВКЛ*), с. 105–106.

⁶ Būtina atkreipti dėmesį, kad sąvoka teisingumo vykdymas turi būti suprantama daug plačiau, nei tai daro J. Machovenko, žr.: J. Machovenko, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*, Vilnius, 2007. Teisingumo vykdymas – tai valdovo valdžios vykdymas *par excellence*, žr.: A. M. Hespanha, *Paradigmes de légitimation, aires de gouvernement, traitement administratif et agents de l'administration, Les figures de l'administrateur. Institution, réseaux, pouvoirs en Espagne, en France et au Portugal 16e–19e siècle*, sous la directions de R. Descimon, J.-F. Schaub, B. Vincent, Paris, 1997, p. 19–28.

Nr. 68–656) – pradėta 1524 m. sausio 1 d., baigta 1529 m. birželio 13 d., ir pabaigia trečioji I. Hornostajaus dalis (įrašai Nr. 657–927), pradėta 1524 m. lapkričio 21 d., o baigta 1529 m. rugsėjo 1 d. Tokia knygos-kopijos sandara daro išties gerai apgalvoto, tais laikais retai aptinkamo disciplinuoto raštvedybinio darbo įspūdį.

LM knygų sandara panaši į LM-9⁷ knygos įrašų sandarą, bet tik tuo, kad abiejose knygos išlaikyta raštininkų „reikalų sąsiuvinių“ tvarka⁸. Šią knygos-kopijos ypatybę akcentuojame todėl, kad būtent ja (išskirtais raštininkų reikalų sąsiuviniais) remiamasi sprendžiant labai opią LM-14 archeografinę problemą – dokumentų įrašų datavimą: daugmaž pusė knygos-kopijos įrašų neturi nei datų, nei vietovės. Bendrų datavimo principų pagrindimas smulkiai aprašytas pratarinėje (lietuvių k. p. 10–18; anglų k. p. 26–34), o konkretus kiekvieno dokumento datos nustatymas pateiktas skyrelyje „Pastabos“ (p. 407–479). Žinoma, šis metodas nėra šimtu procentų patikimas, būtina vertinti kritiškai, tačiau datuoti tiksliau bus galima tik suradus įrašų dokumentų originalus⁹.

Neįprasta knygos (dokumentų) rūšis, neįprasta knygos įrašų sandara, neįprasta ir dokumentų įrašų forma¹⁰. Lyg vizitine knygos kortele galima laikyti trumpus registracinius išduotų dokumentų įrašus be formaliųjų raštų formuliario dalių (intituliacijos) ir, deja, dažnai be datos bei rečiau – be išdavimo vietos. Besiplečianti standartizuota kanceliarijos raštijos

⁷ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9, parengė K. Pietkiewicz, Vilnius, 2003.

⁸ А. Груша, *Канцелярья ВКЛ*, с. 135.

⁹ LM-14 dokumentas Nr. 641 (1528 07 07) turi nedatuotą nuorašą (juodrašį?) kiek anksčiau publikuotoje LM-15. Joje rengėjas, nežinodamas minėto datuoto nuorašo, nurodęs datą [1528 po 05 28] iš esmės nesuklydo, žr.: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002, p. 60–61, Nr. 13.

¹⁰ Tokių pat dokumentų įrašų formų pasitaiko daug rečiau 4-ojoje Teisimų bylų knygoje (žr. 4 nuorodą).

industrija raštininkams leido naudotis įvairiais darbo sąnaudų ekonomijos būdais. Šias raštvedybines nuostatas geriausiai rodo įrašai Nr. 520 ir 521. Nors jie tik du, bet užregistruota iš viso 12 raštininko S. Kapočiaus parengtų ir valdovo išduotų dokumentų vienam asmeniui — Elžbietai, Mikalojaus Radvilos, Vilniaus vaivados ir kanclerio, našlei.

Pirmas raštininko S. Kapočiaus Vasiljevičiaus įrašas Nr. 520 fiksuoja Krokuvėje 1525 m. liepos 4 d. surašytą dokumentą, skirtą Vilniaus vyskupui bei Albertui Goštautui, Vilniaus vaivada ir kancleriui, dėl našlės skundų apie kunigaikščio Michailo Ivanovičiaus Mstislavskio daromas žalas jos dvarams. Tokio pat turinio dokumentas išduotas ir minėtam kunigaikščiui – tai rodo trumpa išraiška *До князя Михаила по тому ж противен*.

Kitam S. Kapočiaus Vasiljevičiaus įrašui Nr. 521 priskirti užregistruoti 8 dokumentai irgi neilgi (plg. *Пани воеводиной же листъ до пана Михаила Юревича Зеновьевича о такову ю жъ речъ, а по тому жъ писанъ до него, до тых панов*. ir t. t.), 9-as Elžbietai Radvilenei išduotas dokumentas skirtas Vilniaus pavieto bajorams, kad jie kartu su paskirtu valdovo dvarioniu, kai našlė panorės, turės vykti įvertinti dvarams padarytų žalų, o štai 10-as jai išduotas valdovo dokumentas, nurodantis kunigaikščiui M. I. Mstislavskiui laukti Ponų Tarybos teismo sprendimo, surašytas Krokuvėje 1525 m. liepos 25 d. (20 dienų vėliau už Nr. 520 įrašo dokumentus!!!). Ir visus šiuos 10 dokumentų užregistravusį įrašą užbaigė toks daugiareikšmis raštininko prierasas: *В кожъдомъ листе тая дата; во всих – рука пана Копътева*.

Neabejotina – tai išskirtinis atvejis, dažniau „taupoma“ formaliosios dokumentų dalys, tik nežinia kodėl prie tokių dalių raštininkai priskyrė ir datas (kaip minėta, datavimas yra bene didžiausia

šios knygos archeografijos problema). Inskripcija (adresatas) keičiama į *листъ до*.

Kadangi išduodami dokumentai grupuojami pagal gavėją, kartais po 8 (Nr. 147–154), po 9 (Nr. 482–488), po 12 (Nr. 133–139, 520–521), išsiskiria didelė grupė dokumentų, išduotų Bresto žydui, valdovo muitininkui Micheliui Jezofovičiui (Nr. 329–334, 742–749, 109–120, 237–253), tai leidžia registraciniuose įrašuose raštininkams įsivesti šioje knygoje formules *ему жь...*, *еи же листъ до...*, *него ж, по тому жь...*, *тогда жь* (Nr. 40), *в тоє жь слово такъ же о...* (Nr. 51), *А други листъ до... тымъ жо обычаемъ* (Nr. 94), *Имъ жо до него... дата тако ж* (Nr. 897).

Vakarų Europos kanceliarijoms būdinga registravimo taupymo forma, kai to paties turinio raštus gaudavo skirtingi gavėjai: *ille, tali, tali, tali; similiter* arba *item, tali; in eundem modum, tali; similis littera missa fuit tali* ir t. t.¹¹ Suprantama, tai nebuvo amžininkų problema. Problemų kyla istorikams. Būtina atkreipti dėmesį, kad lakoniškos išraiškos *ему жь...*, *еи же листъ до...* gali būti apgaulingos: vienur žymėti, dažniausiai, dokumento gavėją, kitur – adresatą, inskripciją. Kaip matyti, originalo dokumento tekstą atkurti iš tokių trumpų formų gali būti sunku.

Šios knygos įrašai rodo aiškią kanceliarijos raštininkų siekį registruoti visus(?), net smulkiausias laikiną teisinę galią turinčius išduodamus

(gaunamus) dokumentus (įdomybė, tik S. Kapotis registravo visus šaukimus į valdovo teismą – Nr. 88, 89, 134–139, 164, 247, 274, 277). Štai skaičiai – apmąstymui apie LM-14 dokumentų archyvinės vertės suvokimo raidą. XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios knygos-kopijos sudarytojai, registrus sudarydavę „greitesniam reikalų suradimui“, užregistravo 592 „paieškos vertus“ dokumentus (tiek išliko dokumentų antraščių; rusiškas knygos-kopijos registras dingęs). XVIII a. metrikantai, remdamiesi jau kiek kitokiais archyviniais principais, savo sudarytame registre sunumeravo 824 dokumentus.

Šios knygos leidėjai irgi remdamiesi savais formaliais principais (įrašo terminas ir numeravimas aptariami knygos pratarinėje p. 8–10, 24–26) išskyrė 927 įrašus. Tačiau istorikai, kurie bandys apskaičiuoti, pavyzdžiui, Žygimanto Senojo (1506–1548) kanceliarijos tam tikro laikotarpio produktyvumą, LM-14 ras kitus skaičius: iš viso knygoje-kopijoje užregistruota 980 išduotų ir gautų kanceliarijos dokumentų. Tikėtina, kad šios LM knygos turinys bus naudingas to meto LDK kanceliarijos dokumentų formų visumai pažinti – atsiskleis visa rutininė (raštiška) valdovo teisingumo vykdymo kasdienybė.

Baigiant belieka pridurti, kad tai eilinė Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus parengta ir išleista LM knyga, kuri turėtų padėti plėtojant įvairiausias LDK istorijos tyrimus¹².

Laimontas Karalius
(*Vilnius, Lietuvos istorijos institutas*)

¹¹ A. de Boüard, *Manuel de diplomatie française et pontificale*, t. 1: *Diplomatique générale*, Paris, 1929, p. 206–207.

¹² Nespėta pastabose atsižvelgti į naujausią LM-14 knygos dokumentų (Nr. 19, 20, 162, 163, 255, 273, 313, 548, 856, 893) publikaciją, žr.: А. Блануца, Документація Литовської Метрики про шляхетські наїзди на Українських землях Великого Князівства Литовського в 20-х рр. XVI ст. (за матеріалами книги записів № 14), *Український історичний збірник*, Київ, 2007, с. 392–398, № 1–10.